

AZ „ÉNEKLŐ” HANGLEJTÉS KÉRDÉSÉHEZ.*

(Válaszul Pálffi Mártonnak.)

A magyar mondat hangsúlyának és szórendjének problémája Fogarasin és Brassain elkezdve Joannovics Györgyön, Kicska Emilen keresztül Simonyi Zsigmond összegező és rendszerező művéig (A magyar szórend; az igekötő szórendjét még precízebben rendezte Molnár János, Magyar Nyelv V. évf.), hogy csak a legfőbbeket említsem, mint Pálffi Márton mondja, elég nagy vargabetűt tett meg. Vitáink, fejtegetéseik pozitív eredményei azóta átmentek a nyelvtudományos köztudatba. A *szólam, szakaszelőző, előkészítő rész, tüzetes rész, összefoglaló kirekesztő szórend* alapvető fogalmai és közkeletű terminusai minden olyan tanulmánynak, mely hangsúllyal, szórenddel foglalkozik. E kifejezésekkel lényegében én is a közkeletű értelemben élek, amint azt Brassai és Kicska megállapította.

Van azonban egy olyan fogalom (én *toldódásnak* neveztem el), melyet nem vett eléggé figyelembe a nyelvtudomány: a Brassai *egészítménye* (A magyar mondatról III. rész, 5. §.). Biz ez, sajnos, az én figyelmemet is elkerülte s csak utólag látom, hogy az én *toldódásom* (szerintem helyesebb, mint *egészítmény*) csirája már Brassai munkájában is megvan. Azonkívül, hogy e fogalomnak lélektani magyarázatát is adom, a különbség köztünk az, hogy Brassai kétféle egészítményt különböztet meg. Nála van egy *lényeges* vagy *accentuált egészítmény* (az én *toldódásom*) és egy *pótló* vagy *accentuálatlan egészítmény*, mely azonban szerintem nem vonható egy kalap alá az előbbivel s nem volna szabad ugyanazon néven nevezni (Vö. Brassai i. m. III. rész, 5. §.). A másik különbség köztem és Brassai közt az előbbinek a lényegéből folyik, t. i. ő egyikféle egészítményt sém szakítja el a mondatzömtől. Én a *toldódást* teljesen különválasztottam a tüzetes résztől s illet is kétfélet vettem föl. A hangsúlytalant neveztem (nyelvjárásom hanglejtését tekintetbe véve) *eső zárású*, a hangsúlyosat pedig *szökő zárású toldódásnak*. Világosítsuk meg egy példával. E mondatban

Ezt ám || meg kellene üzenned | édesapádnak is...

az első szólam (*Ezt ám*) *előkészítő rész*, a többi Brassai szerint

* E válasszal a fenti téma tudományos fejtegetését folyóiratunkban lezártuk.

Szerk.

tüzetes rész, vagyis mondatzöm, melynek két egészítménye van: *üzenned* pótló vagy accentuálatlan, *édesapádnak is* szükséges vagy accentuált egészítmény. Szerintem a tüzetes rész csak ennyi: *meg kellene üzenned*, a (hangsúlyos) *toldódás* pedig ez: *édesapádnak is*. Lényegében a hangsúlyos toldódás, mint Pálffi helyesen mondja, egy újabb mondatzöm. Hanglejtése a Szamosháton *szökő* zárású.

A tüzetes rész vagyis mondatzöm képviseli nyelvjárásunkban a nyomatékos kijelentő hanglejtésforma *tiszta melódiáját*. A tüzetes rész értelmezése nálam a fentiek szerint módosul s hanglejtés szempontjából a Szamosháton tanulmányom kifejezései szerint kétféle lehet: 1. értékhangsúlyos szóval kezdődik és nem végződik nyomatéktalan szóval. 2. értékhangsúlyos szóval kezdődik, de nyomatéktalan szóval végződik. Pálffi kifogása arra indít, Brassai fejtegetése arra segít, hogy a nyomatékos kijelentő mondat tiszta hanglejtésének törvényét világosabban és szabatosabban fogalmazzam. Szabályomat tehát így módosítom: Ha a tüzetes rész puszta vagy bővítménnyel kezdődő állítmány (bővítmény + ige), a hanglejtés *szökő* zárású, ha pedig bővítménnyel végződő állítmány ((bővítmény] ige bővítmény), akkor *eső* zárású. Szóval: a *szökő* zárású mondatban mindig állítmány (ige) van hátul, az *eső* zárásúban pedig más bővítmény (tárgy, határozó, nyelvtani alany stb.), mint alábbi példáim megvilágítják Brassai kétféle mondatzömet ismer: *jelzős* (jelzőből és igéből álló) és *egészítményes* (igéből és egészítményből álló) mondatzömet. Az én főtebb kifejtett felfogásom szerint az utóbbi fajta csak ezen módosítással állja meg a helyét: *pótló egészítményes mondatzöm* (= igéből és pótló egészítményből álló).

A mondatzömek összes lehető változatait kimeríti a következő négy forma:

a) A mondat egy puszta állítmányból álló tüzetes rész:

Hallottam.

Ebédeltem.

Katonáskodott.

b) Bővítménnyel kezdődő tüzetes rész (bővítmény + ige).

Ő hallotta.

Nem ebédeltem.

Nem Sándorék mondták.

Régen hallottam.

Pendelyes gyerek koromban hallottam.

Terebesről hozattam.

Beszélgetni vótam.

Avval is kevesebb lesz.

Mind a hármat elharangozták. stb.

Mindenik mondat Brassai-féle jelzős mondatzöm. Hanglejtése mind az a), mind a b) alattiaknak szökő zárású.

A harmadik és negyedik forma bővítménnyel (tehát nem igével) végződik.

c) Pusztá állítmány + bővítmény.

Lakodalmazunk holnapután.

Szóljatok a fiúnak.

Fér még a szekérrre.

Hozott vagy három kis halat.

Láttam, kit kíséretett fegnapelőtt.

d) Bővítménnyel kezdődő s bővítménnyel végződő tüzetes rész. (Brassai mondatzöm fajaiból hiányzik.)

Téged fizettek ki.

Nem én ettem meg.

Be ne tedd ide a lábodat.

Mind eladtam a buzámat.

Kitakarodj a házambul.

Akasztani kéne az olyan embert.

Megmondtam én oszt a nevit az akasztófárávalónak.

Mik is süttöttünk kalácsot.

Az utóbbi két esetben tehát a hanglejtés eső zárású. Pálffi gyanítása, hogy a kirekesztő szórend volna szökő s az összefoglaló eső zárású, nekem is megfordult eleinte a fejemben, de hamarosan rájöttem, hogy — mint a fenti példákban is látható — a kirekesztő és összefoglaló szórend a mai fogalmazásában nem lehet irányadó a hanglejtés kérdésében.

Pótlásul meg kell említenem azt az esetet, mikor az egész mondatot kitevő mondatzömbe nem ige, hanem állítmányi névszó szerepel. Ez ugyanis nem fogható az előbbi szabály alá. Mert hiában áll az alábbi mondatok mindenkében hátul az állítmányi névszó, egy részükben szökő, más részükben eső zárású a hanglejtés. Szökő zárású a hanglejtés pl. a következő mondatokban:

Mind gazemberek

Ők is katonák.

Nagyon savanyú.

Nem veszedelmes.

Nem kerégyártó.

Ellenben eső zárású hanglejtés van az alábbiakban:

Ők katonák.

Péterék a hazugok.

Ő a szívem vigasztalója.

Nem ő veszedelmes.

Nem ő kerégyártó.

Azt mondom, hogy ezek közt az a különbség, hogy a fentiek összefoglaló, az alábbiak kirekesztő értelműek? Talán igen. De addig még e fogalmaknak érlelődniök és fejlődniök kell. (Gondolok t. i. a szökőzárású példák két utolsójára.) Érdekes perspektívájú problémának látszik.

A fenti példák egytől egyig a *tiszta hanglejtésforma* példái voltak. Vegyesnek azt a hanglejtésformát neveztem, melyben a tüzetes részen kívül egyéb szólam is van, pl. előkészítő rész, toldódás stb. Lássuk ennek néhány esetét:

Előkészítő rész + szökő zárású tüzetes rész:

Hónapután || lakodalmazunk.

Nekem azt még || **senki se** mondta.

Abba maga || **nem** parancsol.

Két előkészítő rész:

Többet én | veletek || **nem** játszom.

Sándor a | csikókat || **jól** kifárasztotta.

Szakaszelőző + előkészítő rész + tüzetes rész:

Azt a kis | beteg tinót || **haza** hajtottam.

A | csontodat || **összetöröm**.

Előkészítő rész + eső zárású tüzetes rész:

Farkasnak || **nem** kell az erdőt mutatni.

György bácsi || **két** kézzel tapogatja az utat.

Szökőzárású tiszta melódia + szökő zárású toldódás:

Vissza kéne | ereszteni.

Fel szeretném | **szántani**.

Bort hozattam | Terebesrül.

Eső zárású tiszta melódia + szökő zárású toldódás:

Fel kén az olyan embert | **akasztani**.

Megmondta neki | **magyarán**.

Eső zárású tiszta melódia + eső zárású toldódás:

Jobb széna szokott itt lenni | ezen a kis réten.

Nem kén enni adni neki | az akasztófárávalónak.

Az ilyen eső zárású toldódás pongyola gondolkozás eredménye s szemléltetően illusztrálja a toldódás lélektani okát.

Folytatni lehetne a vegyes hanglejtés változatait még lapokon keresztül, míg az összes lehetséges kombinációkat felmutatnók, de szükségtelen. Azt hiszem, eddigi példáimmal is sikerült megvilágítani a tiszta és vegyes hanglejtés, toldódás, tüzetes rész stb. fogalmát. Főként pedig sikerült világosabban, precízebben kifejeznem a Pálffitól kifogásolt tételt. Így aztán ez a vita mégis csak hasznos volt az ügyre nézve. A Brassai tüzetesebb tanulmányozása sem „törte ki a szabály nyakát”, csak precízebb kifejezéséhez segített s még inkább megerősített abban, hogy megállapításom helyes.

Végül azt is helyesen gyanítja Pálffi, hogy a *nyomatékos és nyomatéktalan mondat* kifejezést nem egészen a szokásos értelemben használom. Brassai a magyar mondatról írt fejtegetéseiben a mondatokat a kérdő és halló szempontjából tekinti. Bennük kérdéseket és feleleteket lát. A mondatok szervezetének vizsgálatában a „tudatni való” az iránytűje (Szórend és accentus 17—19-ig). Mondatai tehát csupa nyomatékos mondatok, tételei a nyomatékos mondatokra vonatkoznak. Arany, Szvorényi, Vadnay, Joannovics vetegetik föl először (különböző nevek alatt) a nyomatéktalan és nyomatékos mondatfajokat s Kicska Emil értekezik a két fogalomról legbővebben (mondásellenmondás). Ámde az is ő volt, aki e két mondatfaj fogalmát a „gordiusi csomó” merész kettévágásával a szórend hibás vágányára terelte (Hangsúly és szórend. Magyar Nyelvőr 20: 341.) Tévedését átvette a nyelvtudomány s Kicska óta a két fajta mondat inkább szórendi alapon való megkülönböztetés. Simonyi szerint pl. „a nyomatéktalan mondatot a nyugodtabb hangsúlyozás mellett rendszeren jellemzi az előkészítő rész megvolta, továbbá, hogy az ige együttmarad a jelentésre nézve legszorosabban hozzátartozó kiegészítővel: el-megy, fát-vág, iskolába-jár stb. Ellenben a nyomatékos mondatnak egyenetlenebb a hangsúlyozása; az előkészítő rész többnyire hiányzik; s az ige bővítménye — ha nem maga nyomatékos —, vagy hátra kerül az ige mögé, vagy legalább elveszti hangsúlyát. „(A Magyar szórend 5. l.) Teljes khaosz és homály marad a fejünkben az egész ellentmondó definíció után! Hogy az ige együttmarad a jelentésre nézve legszorosabban hozzátartozó kiegészítővel: el-megy, fát-vág, iskolába-jár stb.”? Akkor mi eltérés

van közte és az egyik nyomatékos mondatfaj: az összefoglaló mondat között? Hogy jellemzi az előkészítő rész megvolta s ez a nyomatékos mondatból többnyire hiányzik? Téves állítás, mert előkészítő résszel annyi nyomatékos mondatot hallunk, amennyit csak akarunk. (A csontodat | összetöröm | A házamból || kitakarodj! A szemed || kiverem | Szájadat || betedd!) Simonyi nyomatékos mondat példái (az 5. lapon.) csaknem mind tüzetes részből álló mondatok. Nyomatéktalan mondatai azonnal nyomatékosakká válnak, mihelyt válaszoknak képzeljük őket. *Dohányt vág a napszámos? Nem; a napszámos || fát vág. Kihordták a búzát? Nem; a búzát || behordták. Tegnap || kértél tőle | pénzt? Nem! tegnap || adtam neki | pénzt.* A bakter nyomatéktalan hanglejtéssel olvassa föl a hirdető céduláról a e mondatot: *Mindenkinek | tudtára | adatik.* Ámde, ha az osztályban a tanulóimhoz intézem e mondást, mindjárt nyomatékos mondattá lesz. Egyetlen helytálló tanítása a Simonyi definíciójának az, hogy a nyomatéktalan mondatot a nyugodtabb, viszonylag egyenletesebb hangsúlyozás jellemzi, ellenben a nyomatékos mondatnak egyenletlenebb a hangsúlyozása.

A nyomatéktalan és nyomatékos mondatfajokat tehát hibás logika: „a gordiusi csomónak karddal való kettévágása” terelte a szórend vágányára. Összefoglaló és kirekesztő, vagy bármi néven nevezett szórend egyaránt előfordulhat akár a nyomatékos, akár a nyomatéktalan mondatban. Az igazi különbség a két mondatfaj között a következő: A nyomatéktalan mondat az általános, nem egy emberhez intézett beszéd mondata (a bakter szóbeli hirdetménye az utcán, leckefelmondás, felolvasás, mesemondás, felsorolás, szónoklás, imádkozás stb.) A nyomatékos mondat pedig a beszélgetésnek, a két ember közvetlen társalgásának a mondata. Ilyen értelemben vizsgáltam egész tanulmányomban e két mondatfaj összes hanglejtésformáit.

Tisztelt bírálómnak köszönettel tartozom, hogy alkalmat adott ezek elmondására. Tanulmányomban kerülni óhajtottam a téves nézetekkel való hely és idő fecserlő vitát. A tévedéseket hallgatással mellőztem s szó nélkül haladtam a helyesnek vélt irányban. Pedig úgy látszik, néha — a világosság kedvéért — szükséges a tévedésekkel is foglalkozni.

Dr. Csűry Bálint.